

Cs. Jónás Erzsébet

Szigethi András: *A szellem anyajegyei – Lermontovtól Ulickájáig. Родинки духу – от Лермонтова до Улицкой* című könyvéről

Budapest, Protea Kulturális Egyesület, 2017

■ Szigethi András jól ismert esztéta, az orosz irodalom szakértője, a Pécsi Tudományegyetem Szlavisztika Tanszékének vezető oktatója. Jelen kötetében az 1995 és 2015 között publikált válogatott tanulmányainak csokrát nyújtja át az olvasónak részben magyar, részben orosz nyelven.

Gondolati vezérfonalát – amelyben az egzisztencializmus filozófiája, azon belül a keresztény dogmatika részeként a krisztológia, a pneumatológia a domináns elem – kitüntetett helyen Bergyajev szellemi antropológiájából veszi. A befogadásesztétika alapelveként már az előszóban Bergyajevet idézve leszögezi: „... a szép(ség) sohasem csak passzív befogadást feltételező, önmagába zárt objektivitás. A szép(ség) a szemlélő szubjektum részéről is alkotói aktivitást feltételez. Sohasem csak tárgyiasult objektivitás, de mindig transzformáció, és csak a kreatív transzformáció nyerhet realitást.” (12.) Összecseng ez a megállapítás Umberto Ecónak a „nyitott mű”-ről kifejtett tézisével, amely szerint egy esztétikai alkotás a befogadó tudatában teljeseedik ki, s válik egyedileg érvényesen értelmezhető, tartalommal megtöltött esztétikai jellé. A tágabb értelemben vett beszédről, a szövegről való gondolkodás másik megközelítési lehetőségét alapul véve a nyelvész-stiliszta recenzens ugyanezt mondhatja: a Bergyajev és Szigethi által leírt befogadói magatartás a kognitív jelentésképzés interdiszkurzivitásának örök folyamataként jelölhető meg. Szigethi kötetének első felében magyarul, második felében oroszul olvashatunk tanulmányokat. Olyanok ezek az elemzések, mint egy-egy mélyfúrás a művek szellemtörténeti, kulturális antropológiai s hermeneutikai alapjaiba. A felkészült elemzőhöz felkészült olvasó is kell, hogy a tanulmányok eszmei élménye kibontakozzon.

A dolgozatok sorát egy napjainkban a magyar olvasóközönség által is kedvelt és elismert szerző, Ljudmila Ulickaja *Médea és gyermekei* című regényének elemzése nyitja. A regény fontos filozófiai jelentésrétegét villantja fel a *Fiziológiai és esztétikai katarzis* című dolgozat (15–19.). Az író az idő gyógyító perspektívájából veszi

szemügyre a Krímben és Moszkvában játszódó család-történet jelenét. Ulickaja számára a krími tatár, a hellászi görög és ótestamentumi zsidó kultúra kellékeinek felvontatása mellett a megbékélés, az évezredek szolid kultúrája jelenti a krónikában megidézett Taurisz partjainál az etnokulturális szellemi ellensúlyt, amelyet a XX. század szovjet korszakának a krími tatárokkal szemben tanúsított „új barbárságával” alternatívaként állít szembe.

Nem kevésbé filozofikus alapokon nyugszik Vlagyimir *Nabokov* kisregényének, a *Luzsin-védelemnek* (magyar címe *Végzetes végjáték*) szentelt tanulmány (20–31.). A regény „nabokovi mintaregény”, „többszörösen kódolt motívumrendszerből építkező modellmű” (20.). Az értelmezés bármiféle módon és bevallottan az elitkultúrába ágyazottságból indulhat ki. Erre tesz kísérletet Szigethi András, amikor a szuverén szubjektum autonómiája megőrzéséért vívott küzdelmét kibontva Nabokov szövegelemeinek asszociációs hátterére fókuszál. A bibliai, teológiai, filozófiai áthallások, allúziók mellett felfedezi többek között az orosz klasszikusokkal, Puskinnal, Csehovval, a neoszimbolistákkal, Blokkal, Belijjel való párhuzamokat, a zenei szerkezeteket, a passió lineáris, a rondó körkörös motívumait. A sakkmeister Luzsin tragédiájának története „sajátos műfaji expanzió, kisregényből modellregénnyé alakul egy belső poétikai önmozgás következtében” (30.). Az elemzés záró szakasza a fordítási veszteségekre is kitér, amelyek áthidalásaként a kollektív filológiai igényességre hívja fel a figyelmet.

A századforduló felé visszalépve a szerző az idő filozófiai kérdésével foglalkozik Csehov *Ványa bácsi* című darabjában. Az *egzisztenciális idő Csehov drámapoétikájában* (32–40.) Bergyajev filozófiáját követve három idő-képzetet vet össze. A körrel szimbolizálható kozmikus, kalendáriumi idő, a lineáris vonallal ábrázolható, múlta és jövőre nyitott történeti idő, végül a pontszerű egzisztenciális, szubjektív idő. Az egzisztenciális idő egy pillanata jelentheti az öröklétet. Ványa bácsi, azaz Vojnyickij

átéli a kizökkent idő, a kalendáriumi idő megváltozásának szubjektív élményét, amikor a professzor megjelenésével felborul élete korábban megszokott napi rutinja. Az idő kalendáriumi-kozmikus léptékének, kozmikus teljességének poétikai kifejezőiként számos szövegelem egymáshoz rendelését fedezhetjük fel Csehov szövegében. A mikro- és makroszféra, a jelen idő és a történelmi idő évezredek átfordító kozmikus egysége valósul meg a hősök ábrázolásában.

Tolsztoj *Hadzsi-Murat* regényének a keresztény dogmatikán belüli „pneumatológiai ómega-pontjára” mutat rá a következő tanulmány (41–47). A keresztény egzisztencializmus keretében Tolsztoj az egyetemesség felé tett lépéseként a muzulmán szellemiség letéteményeseként jeleníti meg Hadzsi-Murat alakját. Tolsztoj eszmei végrendeleteként, „hattyúdala”-ként megfogalmazható üzenete korunk globális válságjelenségeivel szemben az életszimbólum, amely Hadzsi-Murat történetileg hiteles alakjában a kis népek és kultúrák individuális és kollektív értékeiben mutat fel. Karaktere személyiségelvűségét hangsúlyozza a civilizációs expanzió totális személytelenségével szemben. A tolsztoji Hadzsi-Murat axiológiai, értékelméleti kifejezője a természeti élet szépségének és az emberi lét igazságának. Kétségtelenül egyet kell értenünk Szigethi Andrásal abban, hogy napjainkban „Tolsztoj pneumatológiai megalapozottságú »multikulturalizmusa«, teológiai és kulturális ökumenizmusa provokatív aktualitással bír” (46.).

Rendkívül érdekes *A hallgatás ígéje, az ige hallgatása* kapcsán a Dosztojevszkijről kifejtett gondolatkísérlet, amely *A Karamazov testvérek* szövegszövetében a fecsegő Inkvizitor és a szótlan Krisztus szellemi párbaját teszi elemzés tárgyává (48–52.). Szolovjov és Bergyajev egybehangzó koncepciója szerint a Nagy Inkvizitor legendájában az embert szabadságától megfosztó antikrisztusi princípium és az embernek szabadságot jelentő krisztusi erő harcát érhetjük tetten. Bergyajev szerint a szabad személyiségek társadalma nem autoritárius, nem liberális, nem szocialista vagy kapitalista társadalom, hanem a tiszta egzisztencialitás birodalma. „A dosztojevszkiji Krisztus hallgatása – nem kevésbé, mint a csókja – a szellemi ember szabadságának záloga” – hangsúlyozza az elemző (50.).

Szigethi András a líra poétikájába tesz kitérőt, amikor Lermontov verselésében *A ritmus antropodiceáját* taglalja (53–61.). A ritmusba kódolt mélyebb jelentéstartalom *A sellő* (Ruszalka) Nemes Nagy Ágnes-féle fordítása a ritmusképlet vizuális „rajzolatában” nem tudja követni a lermontovi kompozíció szigorú zártságát, szemantikai koherenciáját. *A ruszalka* szó jelenléte Lermontov versében

nem csupán stílus-, illetve formaképző mozzanat, hanem direkt szemantikai üzenet. A folyó és a sellő mozgását kifejező metrikai lánc, s annak lexikális-képi ábrázolása, az élő és a holt, a víz alatti és fölötti, mesebeli és valóságos, nappali és éjszakai, földi és égi, immanens és transzcendens világ antitéziseinek szimmetriáit, kiazmatikus összetartozását, vagyis keresztező ismétlését jeleníti meg (vö. 59.). A szerző szerint Nemes Nagy Ágnes intuitív filológiai virtuozitása Lermontov eredeti világtérzését nem tudta teljességgel megjeleníteni. Jóllehet a magyar szövegváltozat a fordításhermeneutikai igénnyel közelítő, és az eredeti orosz szöveg szemantikájának intellektuális elemeinek visszaadására vágyakozó olvasó igényeinek kielégítésével kissé adós maradt, de helyette megadta a költői tolmácsolás varázslatos élményét.

Újabb filozófiai kérdéskört tár elénk *A kálvinizmus és protestantizmus orosz kulturális recepciója* című tanulmány (62–72.). A szubjektív szabadságérzet, a predestináció, vagyis az eleve elrendelés, a fátum, vagyis a végzetes sorsszerűség hasonlóságát és különbözőségét nemcsak az orosz egzisztencialisták, hanem olyan irodalmi alkotások is boncolgatják, mint Gogol *Az arckép* című kisregénye, vagy Tyutcsjev egyházi tematikájú versei. Pecsorin, Lermontov *Korunk hősnéne* főalakja maga is bevallja, hogy a szabadságérzet csak illúzió. Szigethi András megállapítja, hogy a XX. század elején, a Dosztojevszkij nyomdokain járó orosz egzisztencialisták, Nyikolaj Bergyajev, Lev Sesztov, Szergij Bulgakov „szabadság-bölcséletük immanens kérdéseiként vizsgálták a nyugati keresztény teológia és vallásfilozófia alapvető problémáját, az eleve elrendelést, illetve a predestinációt” (67.). Ezek a gondolkodók, bár megmaradtak a maguk hitbeli meggyőződésénél, a szubjektív idegenkedésük, ellenérzéseik mellett is elismerték és műveikbe ágyazottan igazolták a kálvini protestantizmus tanainak produktivitását.

A kötet magyar nyelvű záró tanulmánya *Irodalmi hermeneutika – fordításhermeneutika – szaknyelv* címmel a befogadásesztétika, a fordítástudomány és a terminológia kérdéskörébe nyújt betekintést (73–80.). A már korábban tárgyalt Ulickaja-regény, a *Médea és gyermekei* kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a Csehovnál jellemző „víz alatti áramlás”, vagyis a szubtextus a hasonlóan pszichologizáló Ulickaja-szövegekben is fontos szerepet kap. A tárgyalt regényében a szaknyelv, mindenekelőtt az orvosi szaknyelv a terminológián túl további jelentésképzés eszköze, s szemantikai hidat képez a jelrendszerek között. Teret ad az irodalom-hermeneutikai, a fordítás-hermeneutikai és a névpoétikai értelmezésnek. A fordítás, ha csak egyik vagy másik szintet ragadja meg a célnyelvi szöveginterpretá-

cióban, az olvasó számára az eredetihez képest szemantikai veszteséget hordoz. „Ulickaja regénye – medicinális regény, melynek névpoétikája kirajzolja a mű adekvát recepciójának hermeneutikai erővonalait, rávezetheti a szöveghez fordításhermeneutikai igénnyel közelítő fordítót a textusba rejtett subtextus elemeit kiemelő kódra” (75.). E téren Szigethi hiányosságokat érez a magyar fordításban. Ulickaja posztszimbolista ihletettségu képi világa és szimbólumképzése antropologikus prózaként értelmezhető. A görög és zsidó nevek dominanciája mellett a tatár kultúra motívumait „tisztító” gyógymódként alkalmazza a szovjet barbárság ellen. A regény névpoétikája azt a folytonosságot mutatja, amely a mitikus korszak emberét összekapcsolja a mai kor technológiai forradalmának emberével.

Szigethi András könyvének második része (81–160.) olyan orosz nyelvű dolgozatokkal folytatódik, amelyek tematikusan követik az első szakasz nyolc magyar nyelvű dolgozatát. Érdekes összevetni a témakifejtések magyar és orosz nyelvű változatait. Az orosz nyelvű fejezetek új témaköröket is beemelnek. Ivan Bunyin *Tiszta hétfő* és párhuzamosan a *Könnyed lélegzet* című elbeszéléseinek hősnőit állítja a középpontba, amikor az emberi világlátás lelki emelkedettségének és földhözragadtságának a kontrapunktjait járja körül (109–114.). A lélektani antropológia, ahogy a tanulmányíró feltételesen nevezi Bunyin alkotói metodológiáját, a figurák nem annyira narratív életeseményeire, mint értékközpontú-egzisztenciális körülményeire fókuszál. Szolovjov filozófiai szeretet-elméletét tükrözi a két történet, az erősnek, a testi szépség erejének s az aszketizmusnak a harca is kibontakozik a történetmesélésben.

A szerző, aki kiváló ismerője az orosz egzisztencializmusnak, különösen sokszor tér vissza Szolovjov filozófiájához, s ezen belül a XX. század elején sok gondolkodó költőt, írókat megihlető szofiológiához vagy másképpen Szófia-tanhoz (137–148.). Loszev Szolovjov-értelmezését alapul véve a görög Szófia alakja, bár teljesen emberi, mégis a földi szenvedélyektől mentes. A tiszta lelki tökéletességnek a megtestesítője. Bergyajevet idézve Szófia a szüziesség, a bibliai Éva testiségével szemben. Ez a felmagasztosult nőideál jelenik meg az orosz irodalomban Turgenyevtől Tolsztojon át a Szolovjov-követő írók és költők soráig, amikor a démoni szenvedélyt és a tiszta, önfeláldozó éteri szeretetet jeleníti meg az irodalmi ábrázolás eszközeivel. Ide sorolja a szerző Bunyint, Paszternakot, Bulgakovot, Nabokovot, s a mai írók közül Ljudmila Ulickáját, Julia Voznyeszenszkáját és másokat. Az orosz irodalmi szofiológiában Szolovjov szeretetelmélete megkerülhetetlen, s fontos orientációs pont a XX. századi kutatók számára.

Az orosz nyelvű elemzéseket egy fordításméleti eszmefuttatás zárja *Hermeneutikai ív és fordítási gyakorlat* címmel (149–154.). Jeszenyin ismert versét *Bokraink közt* címmel Rab Zsuzsa ültette át magyarra. Ez a fordítás adja az apropóját Szigethi András filozofikus mélységű gondolatvezetésének a fordításban a nyelvi korrektség mellett nélkülözhetetlen hermeneutikai megalapozottságról. A fordítás hermeneutikai reflexió, hiszen maga a hermeneutika is egyfajta interpretáció, a rejtett jelentések, gondolatok világossá tétele. A fordításban a „hermeneutikai ívnek” kell lerövidítenie, a lehetségesig minimalizálnia azt a távolságot, amely az eredeti mű kulturális-egzisztenciális szituációja és az interpretáció szituációja között fellelhető. A fordítás olvasói befogadása maga is az interpretáció interpretációja, azaz további másodlagos interpretációs cselekvés (vö. 150–152.). A kortárs kritikusok megjegyzései ellenére Rab Zsuzsa fordítása nem hagy kívánnivalót maga után, a szimbolista Jeszenyin világlátásának átadásában méltó módon valósul meg a kívánatos „hermeneutikai ív” az eredeti szöveg és magyar tolmácsolása között.

Szigethi András filozófus-esztéta. Minden elemzésében a mély eszmerendszeri gyökerekre irányuló gondolatiság párosul az orosz irodalom poétikai, hermeneutikai feltárásának igényével. Az orosz egzisztencializmus nagyjainak ismerete, s azok beágyazottsága az egyetemes filozófiai tudományosságban, az orosz irodalombeli jártassága a szerző kivételes felkészültségéről tesz tanúbizonyságot. Ám talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a „hermeneutikai ív” egy átlagolvasó és Szigethi András gondolati mélységű, esszenciálisan tömör elemzései között nem mindig jön létre. S ez nem a kiváló szerző hibájával, hanem az irodalmat szerető, ám filozófiai ismereteiben nem eléggé felkészült olvasó befogadói horizontjával magyarázható. Szigethi András, a tapasztalt egyetemi oktató kiváló megoldása a kötet kényelvűsége, amely az orosz szakos bölcsészek szövegértési kompetenciáját eredményesen fejlesztheti. Az egyetemi orosz szakos oktatás és tanártovábbképzés érdekében nagy örömmel vennénk kézbe Szigethi András további elemző munkáit, amelyek – kissé fellazítva a jelen kötetben tapasztalt, lényegre törő esszencialitást – olvasmányosabb nyelvezettel, részletesebb kifejtéssel vezetnék át a még kezdő, fiatal ruzsistákat vagy csupán a nem szakmabeli, érdeklődő, oroszul is értő olvasókat a filozófiai mélységek felett az orosz irodalom összetettségének jobb megértése felé.